

## IVAN KRSTITELJ RESAVER O. P., ISTAKNUTI HRVATSKI BIBLICIST I TEOLOG XIX STOLJEĆA

Makso PELOZA

Korisno će biti ogledati život i rad Ivana Krstitelja Resavera, prvog hrvatskog sistematskog biblicista uopće i jakog teologa prve polovine 19 st.<sup>1</sup>

### MLADOST, STUDIJ

O. I. K. Resaver rodio se u Dubrovniku 11. ožujka 1770. Obukao je dominikansko odijelo 1786, završio novicijat i početne studije u samostanu Gradi u Viterbu te nastavio u minervitanskom Zavodu sv. Tome u Rimu, gdje je položio ispit za kolegijalca (redovitog slušača) 23. studenoga 1795.<sup>2</sup> Ovdje mu je bio profesorom teolog o. Hildefonz Olivares<sup>3</sup>, koji ga je zavolio. Položivši ispite s najboljom ocjenom, promaknut je za lektora 28. lipnja 1797.<sup>4</sup> Zaređen je bio za svećenika 12. veljače 1795.

### DUBROVAČKO RAZDOBLJE

Vrativši se u Dubrovnik, nastavio je s proučavanjem Sv. pisma, patristike, hebrejskog (pitaajući za savjet i posljednjeg dubrovačkog rabina Jakova Parda, + 1820) i grčkog jezika. Svake bi godine ponovno pročitao cijelo Sv. pismo, jedne godine na hebrejskom, druge na grčkom, zatim na latinskom i ponovno istim redom, i to u doba kad su ga katolici uglavnom još malo proučavali. S takvom izvrsnom tomističkom i biblijsko-patrističkom spremom, te nastavljajući s proučavanjem ovih svetih znanosti, predavao je na teološkom institutu svoga reda pitomcima svoje vlastite kongregacije i biskupijskog klera filozofiju, teologiju, grčki i hebrejski jezik, a isticao se je i kao hrvatski i talijanski propovjednik; svoju je snažnu teološku misao izlagao polazući više pažnje na sadržaj

1. Ovo je odlomak iz neobjavljene radnje »La rinascita dell'ordine domenicano nella Dalmazia e a Ragusa durante il giuseppinismo in dissoluzione«, Roma 1965.

2. Archivio del Convento S. Maria sopra Minerva, Collegii S. Thomae de Urbe: Ordinationes, Consilia etc., T. II; bez označenih brojeva stranica, ali pod odnosnim datumima.

3. Repertorium Bonnet, rukopis u Generalnom arhivu dominikanskog reda u Rimu (kratica: AGOP. — A. M. WALZ: *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*, Romae<sup>3</sup> 1948, str. 448. — HURTER, *Nomenclator literarius theologiae catholicae*, V (anni 1764—1910), Oeniponte<sup>3</sup> 1912, ne navodi ga.

4. Kao bilješka 2.

negoli na oblik.<sup>5</sup> Stojanović nam svjedoči o ugledu koji je Resaver uživao u Dubrovniku, gdje su ga smatrali jednim od najboljih evropskih teologa početkom 19. st., dodajući da je Pio IX izjavio jednom dubrovačkom biskupu (vjerojatno Čubraniću) da je upoznao grad Dubrovnik jedino preko Resavera.<sup>6</sup> Giovanni Maria Mastai Ferretti i Resaver morali su se susresti više puta u razmaku od 1835. do 1946. godine u Romanji i u Markama, između Bolonje, Imole (biskupskog sjedišta Mastaijevog u godinama 1833—1846), Senegalije (Mastaijevog zavičaja) i Ankone (Resaverovog sjedišta), te su vjerojatno tu zajedno doživjeli nezaboravnih časova. Pio se IX, dakle, u napetosti svoga pontifikata, još iza 1855 — kada je austrijski konkordat dopustio dalmatinskim biskupima putovanja u Rim — sjećao pojedinosti iz svojih susretâ sa Resaverom.

Francuska vlast zahtijevala je i od pojedinih svećenika polaganje zakletve, ali je Resaver to odbio smatrajući ga nedozvoljenim; dobio je izgon te je bio prisiljen zajedno s o. Giamèom i don Petrom Lalićem tražiti sklonište na području Turske, najprije u Hercegovini a zatim u Grčkoj (Zante). Nakon Napoleonovog pada vratio se u Dubrovnik, pa je nastavio s odgojem novaka, predavanjem teologije, propovijedanjem i u godinama 1821—25. upravom cijele dubrovačke dominikanske kongregacije u svojstvu generalnog vikara i provikara. Stojanović izvještava da je Resaver — nakon austrijskog odbijanja uspostave dubrovačke republike — govorio kako čovjek, kad mu propadne domovina te nastupi nova vlast i poredak, mora ili napustiti domovinske žale i prijeći u inozemstvo ili ostati a ne miješati se ni u kakve građanske poslove; ako radi u nekoj građanskoj ili državnoj službi, dužan je djelovati u skladu sa zakonima i naredbama ustaljene vlasti — kao što je mislio i glasoviti Hugo Grotius.<sup>7</sup> Smatrajući da je izgubio domovinu kao građanin, prešao je u Italiju kao svoju novu duhovnu domovinu.<sup>8</sup> I zbilja, ne mogavši podnositi austrijsku vojsku po samostanima ni jozefinske zakone, nakon postupka koji je potrajao oko 3 i pol godine dobije pasož u prijeđe u Italiju. Iz Ankone je najavio svoj dolazak generalu Jabalotu, 9. listopada 1832, dobivši konačno carsku dozvolu na 2 godine.

Ovom njegovom odlasku iz Dubrovnika prethodila je njegova uporna opozicija i glas protiv inkorporiranja dubrovačke kongregacije dalmatinskoj dominikanskoj provinciji<sup>9</sup>, glas javno potkrijepljen razlozima nedovoljnog obdržavanja regule u samostanima Dalmacije<sup>10</sup>, ali intimno, vjerojatno perspektivom određene obnove slobodne dubrovačke republike; a prethodila je i žestoka polemika s o. Maslačem o pitanju uprave kongregacije.<sup>11</sup> U svom pismu generalu reda Ancaraniju od 4. srpnja

5. A. GIURGEVICH, *Cenni biografici-letterari del personaggi più illustri della Congregazione Ragusina di S. Domenico dal 1750 in poi*, Spalato 1867, str. 35.

6. I. H. v. ENGEL, I. STOJANOVIC, *Povjest dubrovačke republike*, Dubrovnik 1922., str. 469.

7. *Ib.*, str. 289.

8. *Ib.*, str. 469.

9. AGOP, XIII 104, pismo provincijala Alborghettija generalu Jabalotu od 22. kolovoza 1832.

10. *Ib.*, XIII 103, pismo Resaverovo generalu Velziju od 21. siječnja 1824.

11. Pisma Resaverova: kao bilješka 10; generalu Ancaraniju od 4. srpnja 1829, *ib.*; ocu Mariću u Rimu od 11. listopada 1831, 3. travnja 1832. i 9. listopada 1832, *sva ib.*

Pisma Maslačeva: generalu Ancaraniju od 12. rujna 1829. i 30. srpnja 1830, *ib.*; generalnom provikaru reda Jabalotu od 29. srpnja 1831. i od 29. svibnja 1832, *ib.*; istome kao generalu reda od 25. listopada 1833, prijepis *ib.*; generalu Cipollettiju od 12. travnja 1835, *ib.*; istome od 2. siječnja 1836. i od 22. svibnja 1836, *ib.* XIII 104.

1829. Resaver se žali da ne može dobiti pasoša, jer ga kapitularni vikar dubrovački i o. Maslač hoće zadržati u Dubrovniku radi službe u samostanskoj crkvi.

Uspostavljen je bio također i dodir Resaverov s biskupom u Grazu<sup>12</sup>, vjerojatno radi prijelaza u taj grad i nastupa neke službe u predavanju teologije ili u upravi lokalnog dominikanskog samostana, ali bez pozitivnog rezultata. Biskup je 1832. predao dominikanski samostan u Grazu isusovcima, a 1857. vratio ga je dominikancima kao kuću opservancije, čiju je upravu preuzeo o. Anselmi.

## TALIJANSKO RAZDOBLJE

13. lipnja 1833. Resaver je pridružen samostanu Ankone, provincije Utriusque Lombardiae dominikanskog reda<sup>13</sup>, a 16. kolovoza 1833. promaknut je odlukom generala reda za magistra teologije<sup>14</sup>, te je kao takav primljen u provinciji 6. travnja 1834<sup>15</sup>.

U mjesecima rujna—prosinca 1833. bio je konvizitator o. Jabalota u napuljskom kraljevstvu. Za vrijeme ove vizitacije izvijestio je Jabalot iz samostana S. Domenico Maggiore u Napulju 3. listopada 1833. o. Brighentija, druga za Italiju, koji se nalazio u Rimu, da će za Resavera — koji se pokazao prije tipom spekulativnog učenjaka negoli čovjekom praktičnog upravljanja — biti bolje da ostane u Rimu u svojstvu regensa, a razlog navodi u pismu iz Taranta od 29. listopada: »Il buon P. M. Resaver non è molto pratico, e poi ha certi punti curiosi su quali si fissa: verissimo, ch'egli è pieghevole; ma non mi è di grande utilità: eppure avrei bisogno sommo di assistenza...«<sup>16</sup>

5. prosinca 1833. bio je stvarno imenovan regensom generalnog studija reda u Zavodu sv. Tome in Urbe.<sup>17</sup> Imamo potvrde za njegovo prisustvovanje ispitima u razmaku od 7. veljače 1834. do 26. lipnja 1835.<sup>18</sup> Ostao je na tom mjestu do imenovanja svog nasljednika o. Marijana Spade, 4. rujna 1835<sup>19</sup>, te je mnogo doprinio znanstvenom napretku i izgradnji jedne generacije dominikanskih znanstvenih radnika. Otuda je prešao u svojstvu regensa na generalni studij reda u Bolonji<sup>20</sup> da pristupi reformi tog samostana i obnovi studija na nekađasišnjem nivou. O. Đurđević ističe da je Resaver uspješno upravljao izgradnjom mnogih darovitih umova »che anche oggigiorno (1867), disseminati per tutta l' Italia, occupano posti i più distinti nell' Ordine, gloriandosi d' esser discepoli del dottissimo Maestro Giambattista Resaver«.<sup>21</sup>

12. U predašnjoj bilješci spomenuto pismo Resavera Mariću od 11. list. 1831.

13. Repertorium Bonnet. — Masetti u svom komentaru (v. niže bilj. 74) str. 1 veli da — odmah nakon svog pridruženja ankonskom samostanu — »regens subinde fuit Bononiae«, što iz registara generalne kurije proizlazi kao nemoguće.

14. AGOP, IV 271, str. 11.

15. Repertorium Bonnet.

16. AGOP, V 27: »Dobri o. magister Resaver nije dovoljno praktičan, a onda ima neke svoje čudne točke na kojima se zaustavlja; nema sumnje da je on popustljiv, ali nije mi ni od kakve naročite koristi, a bezuvjetno bih trebao pomoć...«.

17. AGOP, IV 271, str. 12.

18. Kao bilj. 2, T. III, str. 291—294.

19. AGOP, IV 271, str. 26.

20. Spominje se 1. srpnja 1836: Archivio Segreto Vaticano (kratica: ASV), S. Congregazione dei Vescovi e Regulari, Regulari — Registra vol. 235.

21. GIURGEVICH, o. c., str. 36: »koji još i danas (1867), razasuti čitavom Italijom, zauzimaju najodličnija mjesta u redu, ponosni kao učenici znamenitog učitelja I. K. Resavera«.

U tom svojstvu *regensa studiorum* provincije Utriusque Lombardiae i priora patrijarhalnog samostana Sv. Dominika u Bolonji izabran je na provincijalnom kapitulu u Faenzi za provincijala spomenute provincije, te dobiva potvrdu generala reda i 29. travnja 1837. šalju mu javnu povelju.<sup>22</sup> Ostaje na tom položaju do iza Uskrsa 1840<sup>23</sup>, tj. do svibnja te godine. Nakon toga je samostanski prior u Ankoni<sup>24</sup>; redovnici samostana su 12. rujna 1843. molili i dobili dozvolu da ga ponovno izaberu.<sup>25</sup> Spominje se sa sjedištem u Ankoni 27. prosinca 1845<sup>26</sup> i u popisu svećenika redovnika odsutnih iz dubrovačke biskupije početkom 1846.<sup>27</sup>

12. svibnja 1846. Resaver je bio imenovan provincijalnim priorom lombardske provincije, ne potvrđen, *ratione nullitatis*, kako se može vidjeti iz skrutinija izbora izvršenog u samostanu Sv. Andrije u Faenzi 9. svibnja 1846, te mu je poslana povelja imenovanja.<sup>28</sup>

Možemo primijetiti da su prijelazom Resaverovim iz Dubrovnika u novu sredinu, u njemu došle do izražaja stare i nove energije, koje su na odličan način doprinijele izgradnji i razvoju kuća, provincijala i studija kojima je bio postavljen za poglavara.

Sada se ponovno posvećuje proučavanju Sv. pisma i objavljuje svoje glavno djelo *De Divinis Scripturis quaestionum libri quatuor*, Maceratae 1846. Kao provincijala spominje ga još 9. travnja 1848. general Vincenzo Ajello u svom pismu dalmatinskom provincijalu Karmeliću, i to sa sjedištem u Ankoni, da bi mu mogao poslužiti za posrednika kod slanja novčanog doprinosa dalmatinske provincije poglavaru reda. 28 (a) Kad je 1849. samostan u Ankoni gotovo potpuno okupiran od vojske, povlači se u S. Severino Marche, da bi mogao mirnije živjeti.

12. studenoga 1849. imenovan je priorom toga samostana S. Maria del Mercato.<sup>29</sup> Ovdje je zaključio svoj prilično buran život, 8. veljače 1851.

Toma Cianciarelli napisao je njegov životopis i stampao ga u S. Severino.<sup>30</sup> Vjerojatno se radi o propisanom nekrologu koji bi zainteresirani samostan objavljivao u slučaju smrti jednoga svoga člana.<sup>31</sup>

## VEZE S DOMOVINOM

4. rujna 1839. poslao je Resaver, preko Don Petra Lalića, prilično nostalglično pismo novoizabranom provincijalu dalmatinske provincije o. Hijacintu Staliu. Stalio ga spominje u svojim dvama pismima poglavaru reda A. D. Ancaraniju od 13. ožujka 1840. i 30. srpnja 1841. kao potvrdu za slabu disciplinu koja postoji među dubrovačkim ocima; u ovom

22. AGOP, IV 271, str. 43.

23. Fismo Resaverovo provincijalu Staliju od 4. rujna 1939, AGOP, XIII 103. — AGOP, IV 271, str. 57.

24. Predstavlja 21. lipnja 1842. ankonski samostan u sporu sa Piccininijem, ASV, S. Congregazione dei Vescovi e Regolari — Pratiche busta 553.

25. ASV, S. Congregazione della Disciplina Regolare, Rubricellae 1843.

26. AGOP, IV 271, str. 79.

27. Schematismo della Diocesi di Ragusa per l'anno 1846, Ragusa s. a. (1846).

28. AGOP, IV 271, str. 80.

28a. Arhiv Dalmatinske provincije Reda propovjednika (kratica: ADpRp), fascikli 1800—1851.

29. AGOP, IV 271, str. 90.

30. AGOP, XIII 105, pismo provincijala Gozze o. Jandelu, generalnom vikaru reda, od 29. svibnja 1851.

posljednjem naziva ga »di profonde cognizioni dogmatiche e morali di cui fama lo vuole ornato.« 31 (a).

Ali jedna kratka epizoda uznemirila je, još i u ovim posljednjim godinama njegovog već odmaklog života, pokoj o. Resavera. 5. srpnja 1844. dalmatinska vlada svojim dopisom<sup>32</sup> pozvala je dubrovački ordinarijat da upita dalmatinskog provincijala za razlog zbog kojega do tada nije još o. Resaver bio pozvan natrag kući, jer da mu je bilo dopušteno da prijeđe u Modenu samo za 2 godine, kao što je to proizlazilo iz vladinog dekreta od 25. srpnja 1832.<sup>33</sup>; i određivala je da se izda nalog provincijalu da ga pozove natrag za službu ove redovničke provincije. Nije nam poznato ime prijavitelja niti postojanje kojeg drugog mogućeg uzroka koji bi izazvao ovaj birokratski zahvat.

Dubrovački ordinarijat svojom notom od 9. kolovoza 1844.<sup>34</sup> pita provincijala za objašnjenje i o razlogu neizvršenog poziva Resavera iz Italije i o mjerama koje sada kani poduzeti, da bi o tome mogao izvijestiti vladu.

Provincijal Alborghetti odgovara 20. kolovoza 1844. da se u času inkorporacije dubrovačke kongregacije dalmatinskoj provinciji o. Resaver nije nalazio u broju pripadnika te kongregacije; poglavari provincije, ne znajući kako se je on udaljio i pod kojim uvjetima, nisu se smatrali ovlaštenima odrediti mu povratak, ali će ga sada potpisani pozvati na to, stavivši mu do znanja nalog dobiven od vlade. U slučaju pak da se Resaver ne pokori ovom pozivu, provincijal pita ordinarijat da ga uputi o mjerama koje treba poduzeti da ga na to obveže, tj. da li će se obratiti poglavaru reda, sa sjedištem u Rimu, ili na koju drugu vlast.

Na Alborghettijevo pismo od 8. rujna Resaver odgovara svojim od 8. listopada izjavljujući da se nipošto ne nalazi u mogućnosti da pozivu udovolji. Još za vrijeme stare kongregacije prešao je, dekretom Sv. kongregacije, potvrđenim od Grgura XVI, u lombardsku provinciju; kao takav dobio je od vrhovne kongregacije 1836. i povelju imenovanja vikarom Sv. oficija inkvizicije. Tolikim pravnim i osjećajnim sponama vezan uz lombardsku provinciju, kao i zbog svih neugodnosti koje donosi odmakla dob od 75 godina, ne osjeća se kadrin na poduzimanje drugog putovanja osim onoga u vječnost. Nije bio sposoban poći na trodnevno putovanje da bi mogao prisustvovati provincijalnom kapitolu 1843. Svi njegovi sunovaci i sustudenti poumivali su, bilo u domovini, bilo u Rimu. Možda provincijalu Alborghettiju nisu bile poznate sve ove stvari, te se stoga bio odlučio da mu piše.

## DJELA

Odmah nakon autorove smrti generalna kurija dominikanskog reda u Rimu 1. srpnja 1851. dala je dozvolu za štampanje djela *De potestate*

31. U spomenutom pismu o. Gozze, pišući o. Jandelu, htio je ispraviti 3 manje važne pogreške autora ove biografije. — Mi nismo mogli pronaći njezin tekst.

31a. Pisma provincijala Stalija poglavaru reda A. D. Ancaraniju od 13. ožujka 1840. i od 30. srpnja 1841. nalaze se u AGOP, prvo u XIII 103, drugo u XIII 104. — Tekst znači: »surešen dubokim dogmatičkim i moralnim spoznajama kao što to iznosi glas o njemu.«

32. ADpRp, br. 11454/2238.

33. ADpRp, br. 11771.

34. ADpRp, br. 1827/945.

*Ecclesiae* I. K. Resavera<sup>35</sup>, kad ga prouči i odobri o. Vincenzo de Maria, profesor Zavoda sv. Tome u Rimu.<sup>36</sup> Ovo djelo nije nikada izdano, a danas se ne može pronaći ni sam rukopis.

Jozefinizam, koliko u svojoj iluminističkoj zamisli toliko u svom antikanonskom sprovođenju, daleko od postizavanja svojih unaprijed postavljenih ciljeva — pa i u onom dijelu svoga programa koji je manje za osudu, štoviše i dobar, kao npr. promicanje perifernog pastoralnog djelovanja i vjeronaučne nastave, ali na nepokrivenu štetu onog kontemplativnog i teološko-znanstvenog — prouzrokovao je i provodio prevelika razaranja, nenadoknađena dobrim dijelom svojih namjerâ i ostvarenjâ. Resaver je proživio 18 godina pod sistemom jozefinizma u raspadanju. Za stvar poznavanja principa i samog historijskog procesa usmjerenog jozefinizmom vrlo bi nam koristan i interesantan bio suvremen, potpuno i oštrouman, historijski, dogmatski i pravno dobro uokviren i utemeljen traktat o odnosima između Crkve i austrijske države ovoga vremena, s ocjenama i refleksijama o odražavanju tih odnosa na život cjelokupne Crkve i pojedinih njezinih ustanova u Austriji i Hrvatskoj. Naša djela crkvenopravne i crkvenopolitičke filozofije vrlo su rijetka. Da li je bilo takvo ovo neizdano djelo o. Resavera »De potestate Ecclesiae«? Ili je pak to bila spekulativna dogmatsko-pravna rasprava, bez ikakvih posebnih osvrtâ na suvremena pitanja? Vjerojatnija je ova druga mogućnost, ako uzmemo u obzir Resaverovu *formu mentis*, barem dok se ne bi uspjelo pronaći sam tekst.

Cianciarelli utvrđuje i postojanje jednog Resaverovog djela s područja metafizike. Za zbirku korizmenih propovijedi (quaresimale) na talijanskom smatralo se u Dubrovniku da je ostala u samostanu u S. Severino, dok je samo ona na hrvatskom bila predana dubrovačkom samostanu.

Osim njegovog glavnog djela *De Divinis Scripturis quaestionum libri quatuor*, tekst svih ostalih koja su ostala u Italiji (osim pisama pohranjenih u AGOP-u) ostaje za nas nepristupačan, jer se ne može pronaći ni u jednoj biblioteci u mjestima u kojima je sam autor boravio (Rim, Bolonja, Ankona, S. Severino Marche, Macerata).

Ovim nedostatkom prouzrokovana je osjetljiva praznina u našoj hrvatskoj historiji teologije, filozofije i katoličke kulture. Jedina djela, koja bi nam mogla omogućiti sondiranje nivoa tomističke kulture koji je postojao među dalmatinsko-dubrovačkim dominikancima u razdoblju 1820—1850, bila bi dva spomenuta djela o. Resavera, jedno »s područja metafizike« i drugo »De potestate Ecclesiae«. Treće Resaverovo djelo, ono glavno, od kojega posjedujemo štampani tekst, služi nam doduše za poznavanje autorove erudicije na području biblijskih znanosti, ali za specifičnu svrhu poznavanja njegove tomističke formacije, a ne samo one generično skolastičke malo nam može poslužiti.

35. AGOP, IV 273, str. 141.

36. O. Vincenzo de Maria bio je imenovan »Lector Philosophus« u samostanu, sjedištu generalnog studija, u Bolonji, dne 20. prosinca 1835. — Bio je dakle član profesorskog zbora istovremeno s Resaverom. AGOP, IV 271, str. 28. — Repertorium Bonnet i Hurter, o. c., ne spominju ga.



## ANALIZA RESAVEROVOG GLAVNOG DJELA

Prikazat ćemo ovdje središnja pitanja njegovog interesa i bitne rezultate njegovih znanstvenih nastojanja.

Po nalogu o. Ajella, vrhovnog poglavara reda, o. Francesco Gaude, O. P., profesor Sv. pisma na Papinskom sveučilištu u Macerati, kao službeni cenzor pažljivo je pročitao djelo te mu u svojoj prezentaciji<sup>37</sup>, datiranoj Macerata, 19. srpnja 1846, izriče pohvalu i svoje posebno zadovoljstvo što je opazio da su vrlo važna i teška pitanja ne samo jasno izložena i obrađena izvrsnom metodom, redom i dubinom nego također pokatkad obrađena pomoću novih činjenica i dokaza. Namjera i sposobnost odličnog autora išla je ne samo za tim da izloži tuđa mišljenja već je on nastojao i da nadoveže i ono što je sâm istražio i otkrio u ustrajnom i dubokom razmatranju svetih knjiga, s posebnim poznavanjem svetog jezika. Ovo će djelo stoga moći doprinijeti stanovito novo svjetlo izlaganju božanskog Pisma, te stoga smatra dostojnim da bude tiskom objavljeno.

U predgovoru autor ističe da heretici — za razliku od vjernika, tj. katolika — marljivo čitaju Sv. pismo, smatrajući da pomoću njega mogu dokazati vlastite krive dogme.<sup>38</sup> U ovoj vrsti razilaženja i raspravljanja moramo vrlo pažljivo izbjegavati dvije stvari: 1) da ne bismo neoprezno pristali u nekoj stvari uz njihova kriva tumačenja i izlaganja, i 2) da ne navodimo protiv njih svjedočanstva iz Pisma kojih smisao ne možemo držati ni dokazati kao siguran i određen. Ništa nije smatrao tako opasnim kao raspravljati i boriti se s protivnicima vjere i koncedirati im nešto što se ne može koncedirati, i zbog čega će nam se dogoditi da ćemo kasnije biti nečasno od njih pozvani na odgovornost; ili iznositi im kao izvjestan i siguran prigovor nešto što, premda izgleda u sebi istinito a može takvo biti, no oni to niječu, a mi nismo u stanju da ih uvjerimo solidnim razlogom; i zato će nas oni klevetati da utvrđujemo svoju vjeru neozbiljnim i ispraznim dokazima i da se naša vjera zasniva na nesigurnim temeljima.<sup>39</sup> — I konačno: ako čitalac koji put primijeti u ovim pitanjima i raspravama da se autor udaljuje od općeg mišljenja onih koji su o tim pitanjima raspravljali s mnogo znanja i učenosti, te da uči nešto novo (međutim, ništa neće učiti što bi Katolička Crkva odbijala), moli ga da ne odbaci i ne prezre ono što uči, dok nije pažljivo odvagao razloge na kojima se zasniva njegovo mišljenje ili mnijenje. Budući da učiti ovdje što su već drugi učili i smatrali to završnim ne može biti prihvatljivo (čovjeku koji razmišlja o Božjoj riječi dolaze sigurno na pamet mnoge stvari, nova et vetera), to smatra da ni autor, bez prethodnog pažljivog ispitivanja svih razloga, nije prihvatio mnijenja drugih niti se udaljio od njih.<sup>40</sup>

Samo djelo sadrži biblijsku introdukciju, hermeneutiku i egzegezu. Podijeljeno je u 4 knjige: u I (11 poglavlja, str. 11—47) govori o kanonu, u II (47 poglavlja, str. 51—186) govori o piscima ili autorima knjigâ

37. Str. (3), Stranice dodao autor članka.

38. Str. 6.

39. Str. 8.

40. Str. 10.

40a. Kratice za knjige Sv. pisma uzimam prema: dr Iv. Ev. Sarić, Sveto Pismo, sv. I., Sarajevo 1941, str. 9—10.

SZ<sup>40</sup> (a), u III (27 poglavlja, str. 189—269) o mnogovrsnom smislu Sv. pisma, a u IV (20 poglavlja, str. 271—318) o autoritetu i korisnosti primitivnog teksta i o glavnim prijevodima.

Evo sada glavnih posebnih mišljenja koja autor zastupa.

U I knjizi dokazuje pripadnost *Hebr* apostolu Pavlu<sup>41</sup> i rješava teškoće koje neki nalaze u vezi s *2 Pet* i *3 Iv*.<sup>42</sup>

O činjenici inspiracije Resaver se ne izjašnjava ni direktno ni indirektno, jer se ovaj predmet u sistemu dominikanskih studija sve do vremena Leona XIII obrađivao u 2 2 ae (ovaj dio *Teološke sume* govori o svrsi čovjeka) qu. 171—174 pod naslovom »De prophetia«.<sup>43</sup>

U II knjizi, govoreći o izvorima *Gn*, veli da je mnoge stvari koje se čitaju na kraju *Gn* i na početku *Ex* dodao sam Mojsije, tj. ono što je on doznao od predaka, odnosno ono čemu je sam bio svjedokom, a jednako tako Aron, Jozua, Kaleb i drugi. Egipćani su poučili Mojsija o čitavoj tadanjoj mudrosti.<sup>44</sup> Autori psalama su različiti, pa oni navodi u naslovima donose ne imena pjevača, nego ona autorâ: »Asaph, Ethan, Heman, Idithum, Filiorum Chore«<sup>45</sup>; u *Ps* nalaze se dodaci iz kasnijih vremena.<sup>46</sup>

U poglavljima 29—33<sup>47</sup> govori o knjigama SZ koje moraju *in toto* ili barem *in parte* biti pripisane Salomonu; *Eccle* smatra kao sigurno djelom Salomonovim<sup>48</sup>, koji svoje parabole nije objavio najednput niti su sve sabrane u jednom svesku, nego u više navrata i u raznim svescima.<sup>49</sup>

Budući da proročanstva mnogih proroka nisu od početka bila sva pobilježena samo u jednoj knjizi, nego djelomično, te su u raznim vremenima i prema izboru i nalaganju pojedinca zabilježena u više knjiga, dogodilo se da oni koji su kasnije sve sabrali i pobilježili u jednoj knjizi, prigodom takvog opisivanja često nisu pazili na poredak ni stvari ni vremenâ: to se prvenstveno lako opaža u *Iz* i *Jer*. Svatko će pak priznati veliku važnost poznavanja reda stvari i raspolaganja vremenskim redosljedom za dobro razumijevanje onoga što su proroci rekli u mnogim i raznim vremenima. To se u stvari često može vrlo teško razlikovati, kao što ćemo to kasnije vidjeti. Za sada ono što se prvenstveno odnosi na naš predmet i prema čemu treba usmjeriti naše istraživanje jest: da li je zbilja u kojoj od knjiga nekoga proroka bilo ubilježeno i uvršteno nešto što ne predstavlja njegove riječi ili proroštva, nego kojega drugoga proroka. Nije važno da li je Duh Sveti govorio preko ovoga ili drugoga proroka, već je važna istinitost Sv. pisma i svrha proroštva. A to je koji put od silne važnosti, kao što je dokazao govoreći o autorima psalama.<sup>50</sup> Tako se npr. u *Mih* 4 čita otprilike isto što donosi i *Iz* 2: »Et erit in novissimis diebus praeparatus mons domus Domini in vertice montium . . . « Proroštvo čija je pripadnost Izaiji potvrđena prethodnim riječima: »Verbum, quod vidit Isaias filius Amos super Juda et Jerusa-

41. Pogl. 8, str. 36—40.

42. Pogl. 9, str. 40—42.

43. Ljubazno saopćenje o. Joséa Salguera, O. P., profesora opće introdukcije Sv. pisma na Papinskom sveučilištu »Angelicum« u Rimu.

44. Pogl. 3, str. 63.

45. Pogl. 20, str. 102.

46. Pogl. 25, str. 113 i dalje.

47. Str. 126—140.

48. Pogl. 33, str. 135.

49. Pogl. 31, str. 29.

50. Pogl. 43, str. 174—175.



lem«. Izgleda, stoga, da je ono Izajjino proroštvo umetnuto među ono što je prorokovao Mihej, jer kao sigurno proizlazi njegova pripadnost Izajji.<sup>51</sup>

S ovim se potpuno slaže sve što piše u knjizi *Zah*, od početka glave 9 do konca knjige. Ni u kom se slučaju ne može smatrati da sve to potječe od istog proroka, jer se nikako ne podudara, koliko zbog neusklađenosti stila toliko još više zato što ne odgovara vremenima Zaharijinim, tj. povratku Hebreja iz progonstva.<sup>52</sup> Anonimni je materijal, znači, bio grupiran oko imena jednog te istog proroka. A i prema drugim kriterijima geografsko-kronističkim ili čisto tehničkim. Tako na primjer, budući da je nekoć na početku stajalo: »Onus, quod vidit Isaias filius Amos«, dogodilo se da su oba naslova kasnije bila spojena u prvi naslov na ovaj način: »Onus Babylonis, quod vidit Isaias filius Amos«. Slično i ono što stoji u *Iz 21* izgleda da potječe od drugoga proroka, pa da je umetnuto među proroštva Izajjina; i drugo što se čita isto tako u *Iz 47*.<sup>53</sup> Autor je pak svjestan poteškoća identificiranja takvih umetaka sadržaja ili samo redakcije jednoga proroka u knjizi nekoga drugoga i mogućnosti nastajanja različitih mišljenja o tom predmetu među učenjacima. Tako se možda ono što je Abdija prorekao o Idumeji može naći izneseno među proročanstvima Jeremijinim (*Jer 43*). Međutim, sve ovo nije ni u kakvom neskladu s istinom božanskog Pisma; utoliko što se ovog predmeta tiče, ne smatra korisnim mnogo raspravljati, ukoliko se ne bi pojavio neki poseban razlog koji bi tražio da se pokrene određeno pitanje.<sup>54</sup>

Mnogo se toga može još tražiti i dovesti u pitanje, i to s obzirom na red govora i proroštava; tako ono što se čita u *Iz* sigurno, a i u *Jer*, ponajviše bez obzira na bilo kakav vremenski red, a katkada i obratno.<sup>55</sup>

Za vrijeme koje je prethodilo modernim biblijskim arheološkim otkrićima ovo Resaverovo stanovište djeluje obrazloženo i oprezno.

U III knjizi razvija mišljenje da osim vlastitog smisla (*sensus proprius*) tekstova i riječi, Sv. pismo sadrži i neki drugi smisao, tj. onaj preneseni ili alegorički (*figuratus vel allegoricus*), što nam potvrđuju jasna svjedočanstva samog Sv. pisma<sup>56</sup>; ali se ne poziva na autoritet sv. Augustina i sv. Tome<sup>57</sup>, te pobija mišljenje nekih, a među njima i mišljenje svog učitelja na Minervi Hildefonza Olivaresa, koji smatraju da »quaecumque in libris Veteris Testamenti sunt scripta, omnia Christum spectare«, govoreći da »hoc quidem sic existimare pio affectu possunt, suadere aliqua ratione non possunt«.<sup>58</sup>

Izlaže kako nam je Duh Sveti stvarno jednim te istim smislom teksta i značenja riječi često htio naznačiti razne stvari u Sv. pismu.<sup>59</sup>

U poglavljima 13—16<sup>60</sup> zahvaća jedno od temeljnih problema sinoptičkog pitanja (ne upotrebljavajući ovaj termin), problem međusobnog

51. *Ib.*, str. 175—176.

52. *Ib.*

53. *Ib.*, str. 176.

54. Pogl. 44, str. 177—178.

55. Pogl. 45, str. 179.

56. Pogl. 1, str. 189—192.

57. 1 qu. 1 a. 10.

58. Str. 191.

59. Pogl. 11, str. 223—224.

60. Str. 225—240.

neslaganja<sup>61</sup>, predlažući u biti rješenje sv. Augustina<sup>62</sup> koje uklanja svaki prividni nesklad i poteškoću: činjenica je da su sinoptici neke stvari drukčije rekli a drukčije bivaju shvaćene, zato se mora skrenuti pažnja na pravi i vlastiti smisao riječi i izrekâ koje su upotrijebili svi pisci Evanđelja. I nadalje, kaže da na sličan način sve poteškoće ove naročite pojave proizlaze iz ciljeva apostolske kateheze, radi koje evanđelisti u svom književnom djelovanju neke stvari pripovijedaju, neke ispuštaju, o nekima izvještavaju opširnije, o nekima sažetije.

Dajući metodičko-pedagoške upute za poučavanje, ukazuje na elemente koje moramo izbjegavati raspravljajući o Sv. pismu.<sup>63</sup>

Premda Resaver nije tekstualno obradio literarne vrste, on je u čitavom svom raspravljanju u II i III knjizi tako shvatio i natuknuo raznovrsne literarne oblike pod kojima se misao svetih autora na razne načine iznosi u knjigama SZ.

U IV knjizi preporučuje latinski prijevod hebrejskog teksta koji je priredio Sante Pagnini (+ 1536) pod Leonom X<sup>64</sup>, jer je potpuno vjeran; ali ovome pretpostavlja Vulgatu kao jasniju i elegantniju<sup>65</sup> te (u skladu s enciklikom »Divino afflante Spiritu«) ukazuje na to kako nam prvotni tekst može vrlo mnogo pomoći kod shvaćanja pravog i vlastitog smisla Sv. pisma.<sup>66</sup>

Na koncu knjige, na stranici bez broja iza stranice 318, nalaze se dva imprimatura, dana u Macerati: prvi je 28. srpnja 1846. dao o. B. Garagnani, O. P., vikar Sv. oficija; a drugi 29. srpnja 1846. kan. Giovanni Borgianelli Spina, kapitularni vikar.

## SUD O RESAVERU BIBLICISTU

Resaver je, u doba ograničenog interesa za pitanja Sv. pisma, proučio i raspravio sva njegova središnja pitanja: autentičnost, *Ex, Ps, Qoheleth, Pnp, Iz*, druge proroke; literarne forme, preneseni ili alegorički smisao; razilaženje među sinopticima; primjere egzegeze, metodološko-pedagoške upute — sve s neprijekornom mjerodavnošću, ravnotežom, skromnošću i katoličkom širinom za uvažavanje ozbiljnih općih napora uložениh na polju ove svete znanosti. Ovo ga je njegovo oprezno napredno gledanje dovelo do novih rezultata, koje je kasniji razvoj istraživanja na tom području potpuno ili djelomično potvrdio.

Danas je općenito prihvaćeno da mnogi psalmi potječu od drugih autora: 2 od Salomona, 12 od Asafa, 11 od sinova Korejevih, 1 od Heman, 1 od Etana Ezrahita, 1 od Mojsija; Davidu se pripisuju 73; ostatak od 49 je anoniman. Radi se o prigodnim pjesmama.<sup>66</sup> (a)

Proučavajući novo značenje Qoheletha i povijest Salomonovu, Resaver se nije zaustavio na doslovnom tumačenju, nego ga je ocijenio kao *genus litterarium proprium* filozofskih refleksija. Ako on to možda i nije

61. V. naročito str. 231—239.

62. De consensu Evangelistarum 1. IV.

63. Pogl. 25, str. 263—264.

64. V. WALZ, o. c. u bilj. 3, str. 447.

65. Pogl. 15, str. 304—306.

66. Pogl. 16, str. 306—307.

66a. P. AUVRAY, *Les Psaumes*, u *Introduction à la Bible*, izd. Robert-Feuillet, Tournai 1959, I. str. 589 i d.; G. CASTELLINO, *Libro dei Salmi*, Torino 1960, str. 15.

izričito kazao, shvatio ga je tako. Dublje njegovo proučavanje dovodi do konstatacije da je književna složenost djela u vezi s doktrinarnom složenosti.<sup>67</sup> To jasno potvrđuje vrijednost Resaverovih sudova, izrečenih pred 123 godine, u skladu s najsvremenijima. Jedina se razlika sastoji u tome što suvremenici ne pripisuju Qoheleth, tj. izjave i opise u njemu sadržane, Salomonu, nego većim dijelom drugim autorima.

Jednako je tako sretna bila Resaverova analiza knjige *Iz*, kao i geneze drugih proročkih knjiga. Biblijska znanost sa svojom modernom kritikom, od konca 18. st. nadalje<sup>68</sup>, stvarno je počela nazirati u kanonskoj knjizi *Iz* (poglavlje 1—66) više dijelova, nastalih u različitim razdobljima, a koje bi izdavačko djelovanje bilo međusobno povezano. Ideja Deuteriozaije (poglavlje 40—66), pisanog prema koncu sužanjstva, postaje klasičnom u 19. st. Nakon Duhma, čiji komentar predstavlja određeni datum, govori se još i o nekom Tritiozaiji (poglavlje 55—66), koji bi bio napisan nakon povratka iz sužanjstva. Prema koncu 19. st. ove se teze, u raznim nijansama, počinju afirmirati među katoličkim bibliциstim. Za ovu opću hipotezu čitanja Biblijska komisija izjavila je 1908. da joj još nedostaju sigurni dokazi, potpuno uvjerljivi. No izgleda da je rad katoličkih egzegeta u toku 50 godina pojačao snagu ovih dokaza u odnosu na njihovu uvjerljivost. Faktično već oko 1926. većina biblijskih stručnjaka postali su uvjerenim zastupnicima pluraliteta autorâ knjige *Iz*.

Ne raspoložuci još danas s obrađenom historiografijom biblijske egzegeze i drugim nenadomjestivim sredstvima za ovu svrhu, potrebna bi nam bila oko dva mjeseca rada<sup>69</sup> na Resaverovom tekstu uspoređujući njegova mišljenja s mišljenjima velikih bibliциста od reformacije pa nadalje<sup>70</sup>, da bismo ga mogli uokviriti u razvoj biblijske znanosti<sup>71</sup>, te osposobiti se za izricanje konačnog suda o njegovoj općoj orijentaciji, autorima koji su na njega izvršili utjecaj, i o utjecaju koji je on izvršio na kasnije.<sup>72</sup> No doći do definiranja koju kariku predstavlja naš autor u lancu ovoga razvoja, po širini svog zadatka, to već prelazi granice ovoga prikaza i prije bi to bio predmet za neku doktorsku disertaciju iz biblijskih znanosti.

Možemo zaključiti da u svakom slučaju postoji stanovit originalni doprinos i nova impostacija Resaverova, a to se po svoj prilici nalazi na polju interpretacije *sensusa*<sup>73</sup> i donekle na području drugih pitanja biblijske kritike.

Sentencije o Resavera u pitanju biblijske teologije i u drugim diskutiranim stvarima Sv. pisma bile su potpuno prethodničke, ali uvijek ortodoksne.

67. H. LUSSEAU, *Les autres haglographes*, u *Introduction à la Bible*, ib., str. 682 i d.

68. Döderlein 1775, Eichhorn 1782; Duhm, Göttingen 1892. — A. PENNA, *Isala*, Torino 1958. str. 380. — A. GELIN, *Les livres prophétiques postérieurs*, u *Introduction à la Bible*, ib., str. 502.

69. To je sud o Petra Nobera, D. I., kojemu je povjerenja biblijska bibliografija časopisa »Biblica«, koji izdaje Papinski biblijski institut u Rimu.

70. Lancelloto Politi (Ambrogio Catarino) (1484—1553), Agostino Stenco (1497?—1548), Sisto da Sienna (1520—69), S. Lorenzo da Brindisi (1559—1610), Richard Simon (1638—1712), Jacques Lelong (1664—1721), Francesco Saverio Patrizi (1797—1881), Johann Franzelin (1816—1880), Ubaldo Ubaldi (1838—1884).

71. Cf. G. RINALDI, *Secoli sul mondo*, Torino 1955.

72. O »njemačkim teolozima« v. ENGEL-STOJANOVIC, o. c., str. 288.

73. Sud Don A. Penne, od Regularnih lateranskih kanonika.

## DOSADANJI O NJEMU IZREČENI SUDOVI

Navedimo još malobrojna i manjkava mišljenja izrečena ili barem natuknuta od raznih pisaca o znanstvenoj vrijednosti najvažnijeg Resaverovog djela.

O. Pio Tommaso Masetti (1816—1900), od 1870. do 1884. posljednji prefekt dominikanac Biblioteke Casanate u Rimu, autor je malog komentara o Resaveru, uloženog u njegovom primjerku Resaverovog djela<sup>74</sup>, autor i drugih biografija i djela. Izgleda da mu je taj primjerak, nabavljen 1847, služio kao priručnik dok je bio profesor biblijskih institucija u teološkom studiju dominikanskog reda u Perugi u godinama 1846—58.<sup>75</sup> O eventualnoj upotrebi Resaverovog djela u drugim teološkim školama i kod drugih dominikanskih profesora nemamo podataka.<sup>76</sup>

Durđević<sup>77</sup> smatra da je to djelo od velike vrijednosti, prvo svoje vrste objavljeno u Italiji<sup>77</sup> (a), prepuno biblijske erudicije i vrlo korisno za tumačenje Sv. pisma.<sup>78</sup>

Stojanović označuje ovo djelo pažljivom ocjenom proročkih knjiga, prema kojemu današnji (1898!) njemački teolozi preuzimaju svoja tumačenja. I dalje<sup>79</sup>: u ovom kritičkom latinskom djelu Resaver dokazuje da mnoga poglavlja proroka Izaije doista pripadaju Zahariji<sup>80</sup>, da mnogi psalmi ne potječu od Davida; dokazuje što je Qoheleth<sup>81</sup>, zbirka Salomona, njegovo pripovijedanje, te kako duboko mora sve to biti shvaćeno i tumačeno. Ezdra, koji je nakon babilonskog sužanjstva preradio Sv. pismo, pomiješao je i međusobno zamijenio proročke spise, a kršćanska je Crkva ipak prihvatila Ezdrin kanon ne ispravivši ga, ostajući potpuno na istom stanovištu sa sinagogom s obzirom na protokanonske knjige (tj. na one pisane originalno na hebrejskom).

Hurter ga ne donosi.<sup>82</sup>

Zaninović veli za djelo da su ga stručnjaci pohvalili i da je prvo svoje vrste objavljeno u Italiji.<sup>83</sup>

»Zbornik zaslužnih i znamenitih Hrvata« ne donosi ga.<sup>84</sup>

Vanino veli za djelo da je teološko-egzegetskog karaktera.<sup>85</sup>

Gračanin ga ne spominje.<sup>86</sup>

74. Biblioteca del Convento S. Maria sopra Minerva, br. XIX F — 39, str. (1—2), rukopis.

75. Archivio della Provincia Romana dell'O. P., Memorie storiche della Biblioteca Casanatense, str. 104—106.

76. Uostalom o. Isnarro Grossi, O. P., arhivist rimske dominikanske provincije i bibliotekar samostana della Minerva, spremajući monografiju o razvoju studija u svojoj provinciji, smatra Resaverovo djelo, na koje ga je pisac ovog prikaza upozorio, važno za svoju svrhu.

77. GIURGEVICH, o. c., str. 37.

77a. Za stanje biblijske znanosti u Italiji Resaverovog vremena cf. odnosne priloge u: *Aspetti della cultura cattolica nell'età di Leone XIII*, Roma (1961).

78. UNGEL-STOJANOVIC, o. c., str. 288. — *Ib.*, str. VII.

79. *Ib.*, str. 469.

80. »Zacharias filius Barachiae qui eodem quo Isaias, tempore vixit, ea omnia prophetasse, existimo quae in Zachariae volumine post octavum caput referunt«. RESAVER, *De Divinis Scripturis quaestiones libri quatuor* str. 178. Ovdje se ne radi o Deuteriozaiji.

81. RESAVER, o. c., u predašnjoj bilj., str. 135.

82. HURTER, o. c., ne spominje ga, a trebao bi stajati na strani XLIV ili CCXV.

83. A. ZANINOVIC, *Pogled na apostolsko-znanstveni rad Dominikanaca u hrvatskim zemljama, u bogoslovskoj smotri*, VIII/1917, str. 282.

84. Zagreb 1925. — Donosi međutim o. Anđelka Maslača, str. 179.

85. *Katoličja u Hrvata, u Croatia sacra, XI—XII/1943.*, br. 20—21, str. 216.

86. *Katolička bogoslovna znanost kod Hrvata, u Naša Domovina*, sv. 1, Zagreb 1943. (pri-pada istoimenoj zbirci, knj. I), str. 383—394. — Kod nas Hrvata postoje još velike poteškoće za radove bibliografskog karaktera, a u ratnoj godini 1943. posebno.

Međutim, nijedan od dubrovačkih i ostalih hrvatskih učenjaka koji ga spominju ne donosi sistematski rezime sadržaja Resaverovog djela, osim Stojanovića, sa sintezom njegovih naprednih a uvijek opreznih tvrdnji i nekakvu unutrašnju recenziju njegove znanstvene vrijednosti; sve to usprkos prisutnosti jednog primjerka njegovog djela u biblioteci dubrovačkog samostana.<sup>87</sup>

## ZAKLJUČAK

Stojanović ga smatra posljednjim glasovitim dubrovačkim dominikancem.<sup>88</sup>

Masetti zaključuje svoj komentar o Resaveru izjavljujući o njemu: »Rarissime pedem extra Domum movebat, sed totum studiis, et orationibus sese dabat, ideo in omnibus Coenobiis, in quibus commoratus est famam boni Religiosi sibi peperit.«<sup>89</sup>

Kao karakter predstavlja tip čovjeka integralnog principa, spekulativne, a ne sociološke formule, s malo diplomatskih sklonosti prilagođivanja. Dalmatinski provincijal Stalio 1841. i Đurđević 1867, nadovezujući na glas koji se o njemu pronosio, proglašuju ga vrhunskim teologom, jakim kapacitetom tomističke škole.

Bez obzira na okolnost zanemarivanja od strane bibliografije, Resaver je sigurno bio jedan od najoriginalnijih hrvatskih teologa prve polovine 19. st., no koji je od svoje materinske dubrovačke dominikanske kongregacije, i to u času njene teške unutarnje krize i njezinog pravnog ukidanja, bio prepušten središnjim ustanovama za znanstvenu formaciju dominikanskog reda u Italiji.

U svakom slučaju Dubrovnik i dalmatinska, danas hrvatska, dominikanska provincija mogu biti ponosni na ovu ličnost izvanrednih sposobnosti.

## SUMMARIUM

Joannes Baptista Resaver primus hic dicitur croaticae gentis systematicae expositionis scientiae biblicae magister. Principale eius opus »De Divinis Scripturis questionum libri quattuor« non unum meritum in campo huius scientiae demonstrat. Sed alia quoque opera in campo ecclesiologiae ac metaphysicae edidit. Ante omnia notanda veniunt quae in dicto principali opere continentur vgr. de regulis hermeneuticae, de canone, de auctoribus sacris, de sensibus S. Scripturae, de textu primitivo, de traductionibus et alia id genus. Auctor articuli invitat alios ut studium impendant, quatenus doctrina Joannis B. Resaver in vera luce apparere possit.

87. K. VOJNOVIĆ, Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkijem, u Starinama JAZU 28, 1896., str. 31.

88. ENGEL-STOJANOVIĆ, o. c., str. 468.

89. Rukopis bilješke 74, str. (2).